

Feminisme marxista censurat als anys setanta*

Pilar Godayol

Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya

Facultat d'Educació, Traducció, Esports i Psicologia

Carrer de la Laura, 13

08500 Vic

pgodayol@uvic.cat

0000-0003-2513-5334

© de l'autora

Recepció: 29/1/2025

Acceptació: 4/8/2025

Publicació: 8/6/2026

Citació recomanada: GODAYOL, Pilar (2026). «Feminisme marxista censurat als anys setanta». *Quaderns. Revista de Traducció*, 33, 71-86. <<https://doi.org/10.5565/rev/quaderns.183>>

Resum

A partir del segle XIX el socialisme va promoure un nou corrent de pensament dins del feminisme. Flora Tristán (1803-1844), Clara Zetkin (1857-1933), Alexandra Kollontai (1872-1945), Juliet Mitchell (1940) o Sheila Rowbotham (1943) són algunes de les mares simbòliques de la literatura feminista socialista i marxista que van arribar a Catalunya durant la segona meitat dels anys setanta, entre 1975 i 1978. En aquest article presentem breument les teories d'aquestes cinc autores —que, en general, busquen estratègies per lluitar alhora contra el patriarcat i el capitalisme— i resseguim la recepció i la censura postfranquista dels seus assaigs en ser traduïts al castellà —i un al català— per tres editorials barcelonines: Anagrama, Edicions 62 i Fontamara. També revisem els set expedients (actualment custodiats a l'Archivo General de la Administración, AGA), que el Ministerio de Información y Turismo (MIT) va obrir a aquestes editorials.

Paraules clau: història del feminisme; història de la traducció; feminisme i marxisme; feminisme marxista traduït

Abstract. *Marxist Feminism censored in the 1970s*

From the 19th century onwards, socialism promoted a new current of thought within feminism. Flora Tristán (1803-1844), Clara Zetkin (1857-1933), Alexandra Kollontai (1872-1945), Juliet

* Aquest article s'emmarca en les activitats del grup de recerca consolidat Grup d'Estudis de Gènere: Traducció, Literatura, Història i Comunicació (GETLIHC) (2021 SGR 00399), de la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya, finançat per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR), de la Generalitat de Catalunya, i del projecte «La traducción catalana en el siglo XXI: la construcción de un nuevo canon literario y cultural femenino y feminista» (Ref. PID2024-156306NB-C22), finançat pel Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades.

Mitchell (1940) and Sheila Rowbotham (1943) are some of the symbolic mothers of socialist and Marxist feminist literature that arrived in Catalonia during the second half of the 1970s, between 1975 and 1978. In this article, we briefly present the theories of these five authors—who, in general, seek strategies to fight against patriarchy and capitalism at the same time—and we trace the reception and post-Franco censorship that their essays experienced when they were translated into Spanish—and one into Catalan—by three Barcelona publishing houses: Anagrama, Edicions 62 and Fontamara. We also review the seven files (currently kept in the Archivo General de la Administración, AGA), which the Ministry of Information and Tourism (MIT) opened to these publishers.

Keywords: history of feminism; history of translation; feminism and Marxism; translated Marxist feminism

Sumari

1. Introducció. Feminisme i marxisme: «un matrimoni infeliç» 2. El <i>boom</i> feminista i editorial dels setanta a Catalunya 3. La censura postfranquista i l'assaig feminista marxista traduït: Kollontai, Zetkin, Tristán, Mitchell i Rowbotham	4. Conclusions: de «la qüestió femenina» a la «qüestió feminista» Referències bibliogràfiques

1. Introducció. Feminisme i marxisme: «un matrimoni infeliç»

El matrimoni entre marxisme i feminisme sempre ha estat com un matrimoni segons el dret consuetudinari anglès: marxisme i feminisme són una sola cosa, i aquesta cosa és el marxisme. (Hartman 1979: 1; traducció de l'autora)

El 1979 l'economista feminista socialista nord-americana Heidi I. Hartmann publicava l'article pioner «The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism», a la revista *Capital and Class*, que després es reeditaria al llibre *Women and Revolution* (1981), a cura de Lydia Sargent. L'article defensa que la relació entre marxisme i feminisme sempre ha estat desigual en totes les formes. Per a Hartmann, el feminisme és la part subordinada del binomi. Els intents d'integrar analíticament marxisme i feminisme mai han esdevingut satisfactoris per a les feministes perquè la seva lluita ha quedat subsumida a la general contra el capital. Segons l'autora, les dones no han de confiar en els homes per «alliberar-les» «després de la revolució», atès que l'interès masculí immediat sempre rau en l'opressió femenina contínua. En aquest sentit, sosté que la posició privilegiada dels homes en el patriarcat i el capitalisme els impedeix reconèixer les necessitats humanes de cooperar i educar, les quals són potencialment bàsiques per construir una societat no jeràrquica i no androcentrista. Per tant, Hartmann considera que, com a socia-

listes feministes, cal organitzar una pràctica feminista marxista que abordi tant la lluita contra el patriarcat com la lluita contra el capitalisme.

Hartmann no ha estat la primera a parlar de la complexitat i les contradiccions de la relació entre el marxisme i el feminisme. Els seus plantejaments han begut d'autores clàssiques i contemporànies, socialistes i marxistes, com Flora Tristán (1803-1844), Clara Zetkin (1857-1933), Alexandra Kollontai (1872-1945), Juliet Mitchell (1940) o Sheila Rowbotham (1943). En aquest article, a més d'introduir breument el pensament d'aquestes cinc autores —que, majoritàriament, coincideixen en quin és l'origen de l'opressió de les dones i la necessitat de sumar interessos i d'establir una estratègia conjunta per aconseguir l'emancipació—, analitzem la censura postfranquista que van patir alguns dels seus textos en voler ser traduïts per tres editorials barcelonines —Anagrama, Edicions 62 i Fontamara— a la segona meitat dels anys setanta. Després de contextualitzar breument el feminisme català de l'època, ens fixem en els expedients de censura dels següents llibres, majoritàriament traslladats al castellà, entre d'altres raons, per la diglòssia que vivia la societat catalana en aquells moments: *Autobiografía de una mujer sexualmente emancipada* (1975), d'Alexandra Kollontai; *La cuestión femenina y la lucha contra el reformismo* (1976), de Clara Zetkin; *La condición de la dona* (1977) i *La condición de la mujer* (1977), de Juliet Mitchell; *Unión obrera* (1978), de Flora Tristán, i *Dos pioneros de la liberación sexual: Edward Carpenter y Havelock Ellis* (1978), de Sheila Rowbotham i Jeffrey Weeks.

Aquest article s'emmarca metodològicament en la historiografia feminista de la traducció que pretén contextualitzar els factors que promouen, determinen, censuren o veten la producció i la circulació d'obres i traduccions signades per autores feministes (entre d'altres, Flotow i Kamal 2020; Castro i Spoturno 2020; Godayol 2020; Bracke et al. 2021; Lobejón, Gómez Castro i Gutiérrez-Lanza 2021; Federici i Santaemilia 2022; García Sala, Ortega i Zaragoza 2024). També considera els enfocaments antiessencialistes de la història de la traducció que advoquen per estudiar les «microhistòries» subalternes invisibilitzades pels discursos dominants (entre d'altres, Munday 2014; Bermúdez i Johnson 2018; Fernández i Evans 2018; Vidal 2018, 2023; Merkle i Baer 2025). En suma, aquesta recerca vol destacar els detalls i les actuacions dels actors i les institucions que van influir en el procés i la recepció de la literatura feminista marxista a Catalunya en la segona meitat dels anys setanta. Amb una mirada panoràmica, estudiem la censura aplicada als cinc assaigs feministes marxistes seleccionats d'aquestes autores. A partir dels expedients de censura —actualment custodiats a l'Archivo General de la Administración (AGA)— que el Ministeri d'Informació i Turisme (MIT) va obrir a Anagrama, Edicions 62 i Fontamara, ens plantegem aquestes preguntes: Com va reaccionar amb la possibilitat de publicar traduccions feministes marxistes, el règim? Quines observacions van formular els censors? Quina mena de punicions intel·lectuals els van practicar? Què va pesar més, el feminisme o el marxisme de les autores? I, finalment, hi va haver una evolució en el discurs censor sobre aquests textos feministes marxistes?

2. El *boom* feminista i editorial dels setanta a Catalunya

A Catalunya, l'auge del moviment feminista de la segona meitat dels setanta va desembocar en una veritable revolució social i intel·lectual, que es va atenuar i va haver de reesituar-se a finals dels vuitanta i noranta (Grau Biosca 2000). En els anys setanta, Barcelona es va convertir en un centre catalitzador i divulgador cap a la resta d'Estat de les idees i accions del moviment feminista internacional. Entre d'altres factors rellevants, disposava d'una universitat potent, amb estudiants antifranquistes combatives (militants o no de partits polítics i sindicats); de segells editorials i revistes progressistes que estimulaven el trànsit d'ideologies subversives, i d'un gran teixit associatiu i veïnal de dones que lluitaven pel benestar comunitari i familiar. Tot plegat, evidencia que el moviment feminista català d'aquest període —plural, ric i heterogeni— va ser un agent de transformació social rellevant que va empènyer canvis, de curt, mitjà i llarg termini.

Mort el dictador Francisco Franco, es va produir una eclosió feminista irrepel·tible (Llinàs 2008; Nash 2007, 2018; Ferré Baldrich 2018). D'una banda, van néixer grups, associacions, vocalies i coordinadores (ANCHE, Col·lectiu Feminista de Barcelona, Col·lectiu Self-Help, DOAN, LAMAR, Dones de Comissions Obreres, Grups de Dones d'Universitat, Mujeres Libres, UPM, etc.), amb els seus espais físics i simbòlics (bar-biblioteca laSal, Llibreria de les Dones, Casal de la Dona, etc.), que van ser punts de referència del moviment i van potenciar les relacions en comú, com les mobilitzacions i les campanyes per restituir els drets perduts durant el franquisme; de l'altra, van emergir múltiples iniciatives culturals i literàries feministes, amb noves revistes, editorials, col·leccions i publicacions: *Dones en Lluita*, *Vindicación Feminista*, laSal, edicions de les dones, etc. Tot i les discrepàncies entre els diferents feminismes, es va obrir un gran debat, com demostren les Jornades Catalanes de la Dona, del maig de 1976, que van ser el primer gran acte democràtic i representatiu després de dècades de desert forçat. Al paranimf de la Universitat de Barcelona, s'hi van aplegar 4.000 dones de diferents estrats socials i tendències polítiques i van signar unes conclusions unànimes. Influïdes pel feminisme internacional, s'hi van delimitar, a grans trets, tres corrents ideològics: el feminisme socialista, el feminisme radical i el feminisme independent. A les Jornades, els col·lectius de base marxista van visibilitzar, com a mares ideològiques, les clàssiques Alexandra Kollontai i Flora Tristán, i les contemporànies Christine Delphy, Shulamith Firestone, Juliet Mitchell i Sheila Rowbotham (Secretariat de les Jornades 1977).

Aquesta revitalització del feminisme va propiciar l'interès editorial cap a l'assaig feminista traduït, que va ocupar un lloc preferencial en els debats associacionistes i acadèmics del moment. Si durant la vigència de la Llei de premsa de 1938, tant els assaigs ideològics originals com els traduïts van ser prohibits, amb alguna excepció, a mitjans dels seixanta, amb la suposada liberalització de la censura, que es va materialitzar amb l'entrada en vigor de la Llei de premsa i impremta de 1966 (l'anomenada Llei Fraga), es van publicar dues obres fundacionals estrangeres del feminisme modern, emmarcades en dues col·leccions d'Edicions 62 i sota la tutela de l'editor Josep Maria Castellet i l'escriptora Maria

Aurèlia Capmany (Godayol 2016): *La mística de la feminitat* (1965), de Betty Friedan, i *El segon sexe* (1968), de Simone de Beauvoir. Totes dues van passar per l'aparat censor de l'època, amb més o menys dificultats. Les traduccions de Friedan i Beauvoir, i l'assaig *La dona a Catalunya. Consciència i situació*, de Maria Aurèlia Capmany, van esdevenir llibres de capçalera per a les joves activistes nascudes al voltant dels anys cinquanta.

A la segona meitat del setanta es van començar a publicar traduccions de literatura feminista, clàssica i moderna, d'autores de diferents escoles, sobretot angloamericanes i franceses. Es van incloure en diferents col·leccions d'editorials progressistes, que volien importar la literatura ideològica prohibida fins aleshores: entre d'altres, destaquen Anagrama, Argos-Vergara, Edicions 62, Fontamara, Grijalbo, Kairós, Laia, Noguer, Península, Sagitario, Seix Barral, etc. Tret d'alguns noms, com la feminista marxista Juliet Mitchell (*La condició de la dona*, 1977), que es va versionar al català (Edicions 62) i al castellà (Anagrama), es van traduir, majoritàriament al castellà, pensadores com Hélène Cixous, Shulamith Firestone, Marilyn French, Emma Goldman, Luce Irigaray, Alexandra Kollontai, Carla Lonzi, Adrienne Rich, Sheila Rowbotham, Valerie Solanas, Flora Tristán, Monique Wittig i Clara Zetkin. La majoria van haver de superar l'actiu llapis vermell de l'aparat censor, que va funcionar fins ben entrats els anys vuitanta. Totes van ser lectures dels feminismes de l'època, fos per identificar-s'hi o per barallar-s'hi.

En la línia de les editorials feministes angloamericanes i europees de la segona onada, la primera de l'Estat espanyol, el segell LaSal, edicions de les dones (1979-1990) va marcar el feminisme català dels anys vuitanta (Godayol 2020). Va publicar més de seixanta títols, en català i castellà, en sis col·leccions diferents; es van distribuir 180.000 exemplars, sense comptar les 135.000 agendes de la dona. Hi destaquen les traduccions de feministes internacionals com Christine Delphy, Charlotte Perkins Gilman, Luce Irigaray, Christiane Rochefort o Alexandra Kollontai. Un any abans del projecte pioner de LaSal, el 1977 l'editor d'Anagrama, Jorge Herralde, estrenava la col·lecció «La Educación Sentimental» (1977-1984), centrada exclusivament en temes feministes i de diversitat sexual. Va publicar vint títols, cinc d'originals i quinze traduccions, tots en castellà. *La condición de la mujer* (1977), de Juliet Mitchell, fou el primer títol, que Edicions 62 també va publicar paral·lelament en català. Val a dir que, abans de fundar «La Educación Sentimental», Herralde ja havia publicat en castellà —sols en diverses col·leccions—, alguns títols de feministes rellevants, majoritàriament d'ideologia marxista: entre d'altres, *La liberación de la mujer* (1975) i *Psicoanálisis y feminismo* (1976), de Juliet Mitchell; *La oposición obrera* (1975) i *Autobiografía de una mujer sexualment emancipada* (1975), d'Alexandra Kollontai; *La cuestión femenina y la lucha contra el reformismo* (1976), de Clara Zetkin, i *Tráfico de mujeres y otros ensayos sobre feminismo* (1977), d'Emma Goldman. En aquesta línia de donar a conèixer autors i autores marxistes, també s'hi va afegir l'editorial Fontamara: per exemple, amb la reedició d'*Autobiografía de una mujer emancipada* (1976), d'Alexandra Kollontai, o la publicació d'*Unión obrera* (1978), de Flora Tristán. A continuació analitzem els expedients de censura d'alguns d'aquests títols.

3. La censura postfranquista i l'assaig feminista marxista traduït: Kollontai, Zetkin, Tristán, Mitchell i Rowbotham

A l'Archivo General de la Administración (AGA), hem consultat els expedients de censura i dipòsit administratiu obligatori de cinc assaigs de les escriptores feministes marxistes següents (per ordre de publicació): Alexandra Kollontai, Clara Zetkin, Juliet Mitchell, Flora Tristán i Sheila Rowbotham. Tots els seus títols van ser editats a Barcelona per Anagrama, Edicions 62 i Fontamara. Anagrama és la que suma més textos, un total de quatre. Tot i que algunes autores tenen més d'una traducció en aquesta època, se n'ha seleccionat la més representativa. En total, hem revisat set expedients de cinc originals, perquè l'assaig de Kollontai va ser editat per Anagrama el 1975 i per Fontamara el 1976; i l'assaig de Mitchell, traduït al català (Edicions 62) i al castellà (Anagrama) el 1977. Publicats entre 1975 i 1978, de tots es va demanar l'autorització un cop mort el dictador, el 20 de novembre de 1975. Durant aquests anys hi va haver un *boom* d'assaig feminista marxista a Catalunya i l'Estat. Amb Madrid —més tard—, Barcelona va ser un dels centres de distribució d'aquesta literatura. Hi havia demanda a càrrec de grups intel·lectuals progressistes i activistes. A la taula 1, resumim els detalls dels set expedients que analitzem tot seguit.

Taula 1. Expedients de censura de set assaigs feministes marxistes traduïts i publicats a Barcelona entre 1975 i 1978

Autora	Expedient Data d'entrada i de resolució	Títol i any publicació obra original / Títol i any publicació traducció	Editorial i col·lecció	Traductor/a	Resolució
Alexandra Kollontai	AGA 73-05199, exp. 13221 03/12/1975 06/12/1975	<i>Autobiography of a sexual emancipated Communist woman</i> (1971, 1928) <i>Autobiografía de una mujer sexualmente emancipada</i> (1975). El títol no inclou l'adjectiu «comunista».	Anagrama (amb Barral, Cuadernos para el Diálogo, Fontanella, Laia, Labor, Lumen i Península) («Ediciones de Bolsillo») (pròleg de Germaine Greer)	Traducció de César Horacio González Trejo	Autorització

Alexandra Kollontai	AGA 73-05377, exp. 02954 (12/03/76) (17/03/76)	<i>Autobiographie einer sexuell emanzipierten Kommunistin</i> (1970, 1928) <i>Autobiografía de una mujer emancipada</i> (1976). El títol no inclou l'adjectiu «comunista».	Fontamara «Colección de la Naturaleza de las Cosas»	Traducció d'Elena Herrero i Juan José del Solar	Autorització
Clara Zetkin	AGA 73-5867 exp. 14896 23/12/76 27/12/76	<i>La questione femminile e la lotta al riformismo</i> (1972). <i>La cuestión femenina y la lucha contra el reformismo</i> (1976)	Anagrama («Documentos»)	Traducció d'Àngels Martínez Castells (compilació d'Emmanuel Bernasconi i pròleg de Luisa Passerini)	Autorització
Juliet Mitchell	AGA 73-6012, exp. 3490 14/03/1977 17/03/1977	<i>Women's Estate</i> (1971) <i>La condició de la dona</i> (1977)	Edicions 62 («Llibres a l'Abast»)	Traducció de Josep Vallverdú	Autorització
Juliet Mitchell	AGA 73-6066, exp. 7593 16/04/1977 20/04/1977	<i>Women's Estate</i> (1971) <i>La condición de la mujer</i> (1977)	Anagrama («La Educación Sentimental»)	Traducció de Julieta Diéguez Garza (revisió Clara González)	Autorització
Flora Tristán	AGA 73-6463, exp. 1094 26/01/78 30/01/78	<i>Union Ouvrière</i> (1843) <i>Feminismo y utopía. Unión obrera</i> (1977)	Fontamara «Colección de la Naturaleza de las Cosas»	Traducció i introducció de Yolanda Marco	Autorització
Sheila Rowbotham i Jeffrey Weeks	AGA 73-6782, exp. 11923 06/11/1978 07/11/1978	<i>Socialism and the New Life: The Personal and Sexual Politics of Edward Carpenter and Havelock Ellis</i> (1977) <i>Dos pioneros de la liberación sexual: Edward Carpenter y Havelock Ellis</i> (1978)	Anagrama («La Educación Sentimental»)	Traducció d'Alberto Cardín	Autorització

A «El feminisme, ara», de l'assaig col·lectiu *Dona i societat a la Catalunya actual* (1978), Maria Aurèlia Capmany situa el naixement de la segona onada del feminisme a Catalunya a partir de 1965, any en què es va publicar *La mística de la feminitat* (1965), de Betty Friedan, primera traducció al català d'un assaig feminista autoritzada després de la Guerra Civil, i en què ella, per encàrrec de Josep Maria Castellet, va començar a treballar en l'obra *La dona a Catalunya* (1966). Després d'anys d'aridesa, sense obres feministes originals ni estrangeres, la mínima obertura internacional del règim i la nova política editorial del MIT va obrir les portes a obres més ideològiques, incloses les feministes. Per diferents raons, el feminisme liberal de Betty Friedan i el feminisme existencialista de Simone de Beauvoir van ser les dues primeres tendències que van arribar a casa nostra autoritzades per l'aparat censor. Tanmateix, el feminisme marxista no ho va tenir tan fàcil. Va haver de morir Franco perquè pogués aterrar, i amb recances. A continuació en relatem algunes de les aprovacions.

3.1. Autobiografía de una mujer sexualmente emancipada (1975) i

Autobiografía de una mujer comunista sexualmente emancipada (1976),
d'*Alexandra Kollontai*

Esriptora, política, diplomàtica i ideòloga socialista russa, filla d'aristòcrates, Alexandra Kollontai (Sant Petersburg, 1872 – Moscou, 1952) és la mare simbòlica del feminisme marxista. Va tenir un paper rellevant durant la Revolució Russa de 1917 i va ocupar posicions destacades en el partit Bolxevic i el govern soviètic, en ser la primera dona ministra d'Europa i la primera ambaixadora. Oposada al feminisme liberal burgès, amb el referent de la ideologia comunista de l'alemanya Clara Zetkin, Kollontai va ser una de les primeres teòriques que «va articular de manera més racional i sistemàtica feminisme i marxisme» (Miguel 2020: 310). Per a ella, no n'hi ha prou amb abolir la propietat i incorporar les dones a la producció; cal una nova concepció del món: una revolució de la vida quotidiana i dels costums, i una nova relació entre els sexes. Va advocar per l'amor lliure, el final de l'estructura familiar burgesa existent, la cria comunal dels infants i la inclusió de les dones a tots els nivells de presa de decisió, entre d'altres.

Autobiografía de una mujer [comunista] sexualmente emancipada es va publicar el 1928 en alemany. Anys després, amb l'enduriment de la censura política a Rússia, Kollontai el va reescriure i va modificar per suavitzar el seu passat menxevic. Als anys setanta, en plena segona onada del feminisme, es va recuperar el personatge i l'obra. El 1970 Iring Fetscher va editar una versió completa en alemany de l'obra, que incorporava l'adjectiu «comunista» al títol. Incloïa en cursiva els passatges que van patir modificacions al llarg dels anys. El 1971 Salvador Attanasio va versionar a l'anglès l'edició de Fetscher, publicat amb un pròleg de Germaine Greer. La versió castellana d'Anagrama, que no incorpora l'adjectiu «comunista» al títol, és una traducció d'Horacio González Trejo del text d'Attanasio. Incorpora també el pròleg de Greer i un epíleg de Fetscher. La traducció de 1976 de Fontamara és una traducció del text alemany d'Iring Fetscher, a quatre mans amb Elena Herrero i Juan del Solar.

Kollontai va ser traduïda per primera vegada a l'Estat espanyol durant els anys trenta. Silenciada pel franquisme, després de la mort de Franco, va arribar el *boom* Kollontai. Entre el 1975 i el 1979, es van traduir deu obres en diferents editorials progressistes de Barcelona i Madrid. Anagrama va publicar les dues primeres (Godayol 2026): *La oposición obrera* (1975) i *Autobiografía de una mujer sexualmente emancipada* (1975). Amb una tirada de 7.000 exemplars, *Autobiografía* va entrar a tràmit el 3 de desembre de 1975 i es va ser autoritzada «con reservas» tres dies després.¹ Coneixedor de l'obra i l'autora, el lector número 4, sense identificar, descriu Kollontai com «una famosa revolucionaria rusa, contemporánea de Lenin» que «en la empresa de la revolución rusa, puso un acento particular en la liberación de la mujer».² De l'autora, destaca «su renuncia al amor y el abandono de su marido y su hijo para consagrarse a la tarea política como “mujer independiente”». El censor també explica que Kollontai presenta el concepte de «mujer nueva», «una mujer «independiente», «hija de la revolución rusa» i remata, paternalista, que es tracta d'un «ideal de mujer masculinizada que rivaliza con el hombre en todos los puestos, sobreponiéndose a los sentimientos propios de su sexo». Així mateix, assenyala més d'una dotzena de pàgines amb passatges «de menosprecio al matrimonio», «de anticlericalismo», i «de exposición apologética de la Revolución de 1917». Finalment rebla, amb puntualitzacions sexistes i androcentristes: «Pero la obra aparece claramente como un documento de otro tiempo, hoy muy sobrepasada en lo que se refiere a la revolución sexual, y ofreciendo un ideal de mujer marimacho muy poco atrayente. No creo, pues, que el cariz marxista de todo el libro sea suficiente para la denuncia».

Publicada la traducció d'Anagrama el 1975, un any després, el 1976, sortia a llum una altra versió d'*Autobiografía de una mujer emancipada*, amb tres assaigs més (*La juventud y la moral sexual*, *El comunismo y la familia* i *Plataforma de la Oposición Obrera*). Amb una tirada de 2.000 exemplars, Fontamara sol·licitava l'autorització el 12 de març de 1976 i li era concedida cinc dies després.³

3.2. La cuestión femenina y la lucha contra el reformismo (1976), de Clara Zetkin

Política comunista alemanya d'origen jueu, Clara Zetkin (Königshain-Wiederau, Alemanya, 1857 – Arkhangelskoye, Unió Soviètica, 1933) va ser una de les primeres impulsores d'organitzacions internacionals de dones des d'una perspectiva de classe. Va militar al Partit Socialdemòcrata d'Alemanya fins al 1917, que va ingressar al Partit Socialdemòcrata Independent, concretament a la Lliga Espartaquista, que acabaria formant el Partit Comunista, al qual va representar al Reichstag fins al 1933. Des de 1891 fins a 1917 va editar el diari *Die Gleichheit* [La Igualtat]. El 1907 es va celebrar la primera Conferència Internacional de Dones Socialistes a Stuttgart, durant la qual es va fundar l'organització Internacional

1. AGA 73-05199, exp. 13221.

2. Informe del lector número 4, Madrid, 3 de desembre de 1975 (AGA 73-05199, exp. 13221).

3. AGA 73-05377, exp. 02954.

Socialista de Dones, i Zetkin en fou elegida secretària. A la segona Conferència, Clara Zetkin i Käthe Duncker van presentar la proposta de celebrar un Dia Internacional de la Dona Treballadora. Zetkin va lluitar per portar a la pràctica el feminisme dins del partit comunista a principis del segle xx.

L'obra de Zetkin la conformen fonamentalment conferències i pamflets propagandístics amb l'objectiu de convèncer i educar la massa (Miguel 2020: 304-309). Una de les seves tesis en clau feminista socialista és que els interessos de les dones no són homogenis, sinó que existeixen en funció de la seva pertinença a diferents classes socials: ho treballa a partir de l'anàlisi marxista de la família, des de les dones burgeses (la reivindicació principal de les quals és el dret a disposar del propi patrimoni en contra dels homes de la seva classe), les petites burgeses (la reivindicació de les quals és econòmica, perquè observen la progressiva proletarització i destrucció de la seva classe), fins a les proletàries (que es converteixen en força de treball com els seus camarades). A partir dels setanta, s'ha criticat l'anàlisi marxista de la família de Zetkin i el seu optimisme quant a la situació d'igualtat dels proletaris i les proletàries.

Més de mig segle després de la publicació de l'original, el 23 de desembre de 1976, Anagrama va presentar en dipòsit els sis exemplars de *La cuestión femenina y la lucha contra el reformismo*, de Clara Zetkin, i, quatre dies després, era resolta favorablement. Amb una tirada de 3.000 exemplars, era el número 29 de la col·lecció «Documentos». El lector número 3, no identificat, elabora un informe molt descriptiu, però remarca que tracta del paper que té la dona en la vida de l'home i no a l'inrevés:⁴ «la presente obra es una recopilación de trabajos de la periodista marxista Clara Zetkin, que tratan sobre el papel de la mujer en la vida política y social del hombre». Té clar l'objectiu del llibre: «llegar al amplio grupo de mujeres feministas que existen en la actualidad», a partir de treballs que toquen «temas candentes del feminismo» amb «un cargado matiz marxista». Però, segons l'ordenament jurídic vigent, el censor veu que no hi ha res a fer: «no sería procedente su impugnación».

3.3. La condició de la dona (1977) i La condición de la mujer (1977), de Juliet Mitchell

Nascuda a Nova Zelanda el 1940, la psicoanalista marxista Juliet Mitchell es va traslladar a la Gran Bretanya el 1944, on més tard va estudiar a la Universitat d'Oxford i es va casar amb l'historiador marxista Perry Anderson, director de la revista *New Left Review*, de la qual va ser redactora. Mitchell va ser una de les autores feministes més traduïdes dels setanta a l'Estat espanyol (Godayol 2022). A *A Woman's Estate* (1971), Mitchell presenta el «sistema dual» i sosté que, entre d'altres, els dos elements que incideixen més directament en la situació d'opressió universal de la dona són «producció» (capitalisme) i «família» (patriarcat). Més tard, altres teòriques feministes nord-americanes, com Heide Hartmann (1981) o Zillah Eisenstein (1982), han ampliat la teoria del sistema dual per con-

4. Informe del lector número 3, Madrid, 24 de desembre de 1976 (AGA 73-00586, exp. 14896).

cloure, que, encara al segle xx, patriarcat i capitalisme es donen suport i es retroalimenten.

Sis anys després d'editar-se l'original, el 1977 es publicaven a Barcelona gairebé paral·lelament les traduccions catalana i castellana de *Woman's Estate*. Sota la direcció literària de Josep Maria Castellet, Edicions 62 va ser la primera editorial que va presentar la sol·licitud de dipòsit de la traducció al català (amb una tirada de 2.100), inclosa en la mítica col·lecció «Llibres a l'Abast». El 14 de març del 1977 va presentar els sis exemplars a dipòsit i, tres dies després, el MIT emetia un veredict de no impugnabl. L'informe del censor descriu l'assaig com «disquisiciones en torno al tema de la liberación de la mujer, especialmente en Inglaterra» i el considera inofensiu perquè «la autora se ciñe plenamente al tema feminista», no conté «implicaciones políticas» i «las alusiones de tipo moral son muy tangenciales y vagas».⁵ Per aquest censor, el feminisme sembla que està insòlitàment desarmat d'ideologia i queda lluny, a Anglaterra.

Un mes més tard, el 16 d'abril del 1977, Anagrama també feia el dipòsit dels sis exemplars de *La condición de la mujer*, de Juliet Mitchell, que era el primer número de la col·lecció «La Educación Sentimental». En declarava una tirada de 3.000. Quatre dies després es resolía favorablement. En l'informe —més llarg que el de la traducció catalana—, el censor, que sembla que no coneix l'autorització de la versió catalana anterior, sintetitza que l'autora analitza els problemes de la dona a la societat i a la família en diferents etapes de la història i en l'actualitat, i en diferents països del món occidental, però remarca «no en España». Assevera: «La ideología socialista de la autora la lleva a atacar a la Sociedad capitalista en general y como causa del mantenimiento de ideologías y condiciones que hacen que perdure el estado de opresión de la mujer tanto en la familia como en el mundo laboral». Tanmateix, el fet de no incorporar exemples de la realitat espanyola i la constatació que els atacs a la institució familiar són «vagos y no demasiado radicales» propicia una fàcil autorització.

3.4. Feminismo y utopía. Unión obrera (1978), de Flora Tristán

Esriptora, filòsofa, feminista i socialista utòpica, Flora Tristán (París, 1803 – Bordeus, 1844) és l'autora de la cèlebre frase «Proletariat del món, uni-vos!». Oblidada durant un segle i mig, va ser recuperada als anys setanta durant la segona onada feminista. Per construir la seva teoria, integra idees de predecessors com François Poullain de la Barre, Olympe de Gouges i Mary Wollstonecraft. Tot i que sosté que la Revolució Francesa va ser un fracàs per al feminisme, Tristán suma dos principis clau d'aquell moment històric que ajuden a articular el feminisme modern del segle dinou: d'una banda, les premisses filosòfiques de la Il·lustració que afirmen que totes les persones neixen lliures i iguals; de l'altra, l'activisme del moviment de les dones. Confia plenament en l'educació com a principi de millora intel·lectual, moral i material de la dona obrera. Publicada el 1843, *Union Ouvrière* és la seva obra més rellevant i un veritable programa de

5. Informe del lector número 17, Madrid, 17 de març de 1977 (AGA 73-6012, exp. 3490).

reformes a favor de la classe proletària. En suma, Flora Tristán construeix les bases per al futur feminisme marxista: unifica els objectius emancipadors de les dues classes més oprimides de l'època, la dona i el proletariat (Godayol 2025).

El 20 de gener de 1978 l'editorial Fontamara va presentar a la Delegació Provincial de Barcelona del MIT sis exemplars en dipòsit de la traducció *Feminismo y utopía. Unión obrera* (1977). S'hi explicitava que el tiratge era de 4.000 volums, amb un preu de venda de 250 pessetes. El 26 de gener es demanava un informe al lector número 10, no identificat. Descriptiu i sense al·legats virulents, destaca el fet que el pensament de l'autora sigui antic i actualment superat per altres teories:⁶ «Se sintetiza el pensamiento político de Flora Tristán, representante del pensamiento socialista utópico, desplazado, en la actualidad, por otras corrientes teóricas del pensamiento social». Afegeix que l'aportació fonamental de Flora Tristán al pensament social és «el análisis que hace de la opresión de la mujer». Finalment resumeix: «La presente obra una exposición y defensa del movimiento feminista de la mujer en su época».

El dia 30 de gener, quatre dies després d'iniciar el procés, s'autoritzava l'obra: es declarava no impugnablable i amb el peu d'impremta complet. A ulls de l'aparell censor, l'antiguitat de Tristán no semblava perillosa, a diferència d'altres feministes marxistes contemporànies censurades, com Shulamith Firestone o Kate Millett, que qüestionaven durament la moral nacionalcatòlica defensant la revolució sexual i l'alliberament del sexe femení de les servituds patriarcales (per exemple, de l'embaràs, el part i la lactància, etc.). Tristán va ser autoritzada sense objeccions, perquè, essent una autora clàssica del segle XIX, les seves idees socialistes utòpiques semblaven passades de moda, per a la ideologia social revolucionària dels setanta: representa «el pensamiento socialista utópico, desplazado, en la actualidad».

3.5. Dos pioneros de la liberación sexual: Edward Carpenter y Havelock Ellis (1978), de Sheila Rowbotham i Jeffrey Weeks

Historiadora i teòrica del feminisme, Sheila Rowbotham (Leeds, 1943) va estudiar a la Universitat d'Oxford i la de Londres. El 1969 va publicar un article fonamental per a l'emergent moviment de dones a la Gran Bretanya, «Women's Liberation and the New Politics», en què exposava que la teoria socialista necessitava considerar l'opressió de les dones en termes culturals i econòmics: per a l'alliberament de les dones, cal examinar-ne la subjugació des d'una perspectiva dualista (feminisme socialista), que consideri tant l'esfera pública com la privada. Posteriorment va escriure multitud d'articles i llibres, incloent-hi els clàssics *Women, Resistance and Revolution* (1972), *Woman's Consciousness, Man's World* (1973) i *Hidden from History* (1974). La col·lecció «Tribuna Feminista», de l'editorial madrilenya Debate, va publicar aquests tres assaigs imprescindibles del feminisme socialista a la segona meitat dels anys setanta: *Mundo de hombre, conciencia de mujer* (1977), *Feminismo y revolución* (1978) i *La mujer ignorada por la historia* (1980).

6. Informe del lector número 10, Madrid, 27 de gener de 1978 (AGA 73-06463, exp. 01094).

D'una banda, a *Women, Resistance and Revolution* (1972), Rowbotham fa una anàlisi històrica de la relació entre l'alliberament de les dones i l'esquerra revolucionària. L'autora emfatitza que l'esquerra sempre ha considerat el feminisme com un moviment reformista i no pas com un element necessari per a la transformació de tota la societat; de l'altra, a *Woman's Consciousness, Man's World* (1973), critica la mercantilització de les relacions humanes sota el capitalisme, justifica el treball domèstic de les dones com a producció bàsica i defensa una història marxista que atorgui la mateixa importància al paper de tots dos sexes en la història de les revolucions, els sindicats i els partits polítics. Finalment, *Hidden from History* (1974) estudia la situació de la dona a la societat britànica des de l'època puritana fins a la revolució dels anys trenta i para atenció a temes com el control de natalitat, l'avortament o la sexualitat femenina.

El 1978 Anagrama també incloïa un text de Rowbotham a la col·lecció «La Educación Sentimental»: *Dos pioneros de la liberación sexual: Edward Carpenter y Havelock Ellis*, escrit a quatre mans amb l'historiador, sociòleg i activista gai Jeffrey Weeks (Rhondda, Gal·les, 1945). Rowbotham dedica la seva part a Edward Carpenter (1844-1929), pioner del socialisme, poeta i místic, reformador penal i homosexual defensor de les aspiracions feministes. El 2008 l'autora en publicava la biografia completa: *Edward Carpenter: A Life of Liberty and Love*.

El 6 de novembre de 1977 Anagrama dipositava al MIT els sis exemplars corresponents de l'obra *Dos pioneros de la liberación sexual: Edward Carpenter y Havelock Ellis* (1978), de Rowbotham, i s'obria un expedient. Es declarava que la tirada era de 3.000 exemplars. El lector número 21, sense identificar, resumeix el text com «teorías e ideas sobre homosexualidad, feminismos y cuestiones que afectan al movimiento socialista mantenidas y expuestas por Edward Carpenter y Havelock Ellis» i matisava que eren de «finales del siglo pasado» i que aleshores «obtuvieron alguna acogida en determinados sectores».⁷ En aquest llibre, remarca, «se someten a análisis y crítica dentro de la actualidad». Finalment, som el 1978 i avala la traducció: «De acuerdo o no con las mismas, nada que objetar a su publicación».

4. Conclusions: de «la qüestió femenina» a la «qüestió feminista»

Retornem a l'article de Heidi I. Hartmann, «The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism» (1979), en què l'autora reclama una anàlisi combinada en què marxisme i feminisme treballin conjuntament per lluitar contra el patriarcat i el capitalisme. Segons Hartmann, les categories analítiques del marxisme sempre han estat cegues al sexe i «la qüestió femenina» mai ha pogut esdevenir la «qüestió feminista», perquè sempre s'ha ajornat fins al triomf socialista (1979: 23-24). Les cinc autores estudiades aquí, Flora Tristán, Clara Zetkin, Alexandra Kollontai, Juliet Mitchell i Sheila Rowbotham, des d'èpoques i posicions personals i socials diferents, van treballar en l'àmbit teòric i en l'activisme per acostar marxisme i feminisme. Totes les seves obres coincideixen a demanar no tan sols una

7. Informe del lector número 21, Madrid, 6 de novembre de 1978 (AGA 73-06782, exp. 11923).

entesa millor entre les relacions de classe i sexe, sinó també una nova aliança de col·laboració i no subordinació; demandes encara avui vigents.

Publicats entre 1975 i 1978, els assaigs de Tristán, Zetkin, Kollontai, Mitchell i Rowbotham van arribar a Catalunya en un moment significatiu —però prou crític perquè a l'Estat encara hi actuava la censura literària— per a la difusió d'idees marxistes i feministes. Marcades per la seva ideologia radical, totes les obres d'aquestes autores no van poder ser «libros tolerados», per dir-ho com Fernando Larraz (2014: 17), per les autoritats tardofranquistes i van haver d'esperar a ser publicades després de la mort del dictador. El 6 de desembre de 1975 Alexandra Kollontai va ser la primera autoritzada. Totes van desembarcar acomboiades, no tan sols per editors progressistes barcelonins, sinó també pels moviments feministes socialistes i radicals de la segona meitat dels setanta. Anagrama va ser una de les editorials que va editar més assaig marxista (Gramsci, Rosa Luxemburg, Marx, Rossana Rossandra, Sartre, Stalin...) d'aquella època. Com hem pogut comprovar, quatre de les autores estudiades aquí —Zetkin, Kollontai, Mitchell i Rowbotham— van publicar en diverses col·leccions de l'editorial fundada per Herralde. Concretament, Alexandra Kollontai i Juliet Mitchell van esdevenir una obsessió per a l'editor, que no va parar fins a tenir-les al catàleg i ser el primer a publicar els seus textos.

Els procediments i els arguments dels expedients de censura dels cinc assaigs analitzats aquí evidencien l'evolució social, política i de transformació del país en el postfranquisme: van de les consideracions dialèctiques del passat franquista a les del futur democràtic. Els primers informes inclouen algunes premisses sexistes i menyspreadores (com ara que Kollontai representa un «ideal de mujer masculinizada que rivaliza con el hombre» o que ofereix «un ideal de mujer marimacho muy poco atrayente»), que es van matisant a mesura que avancen els mesos, per acabar remarcant que són textos inofensius perquè es contextualitzen en d'altres èpoques o en d'altres països i, per tant, no tenen res a veure amb l'Espanya actual. Per exemple, sobre l'assaig d'Alexandra Kollontai, els censors comenten que «la obra aparece claramente como un documento de otro tiempo»; sobre el de Juliet Mitchell, ressalten que es tracta de «disquisiciones en torno al tema de la liberación de la mujer, especialmente en Inglaterra», però «no en España», i, sobre el de Flora Tristán, emfasitzen que es tracta d'una obra que «defiende el movimiento feminista de la mujer en su época» i que ella és una representant del pensament socialista utòpic «desplazado, en la actualidad».

D'altra banda, queda clar que en el postfranquisme els censors ja consideren el feminisme inofensiu perquè, com comenten sobre Mitchell, «la autora se ciñe plenamente al tema feminista», no inclou «implicaciones políticas» i les mencions morals són «muy tangenciales y vagas». I, a més de ser «vagos», els principis de Mitchell no són «demasiado radicales». Encara que siguin autores que, com Clara Zetkin, presenten treballs que toquen «temas candentes del feminismo» amb «un cargado matiz marxista», segons l'ordenament jurídic vigent, els censors acaben afirmant que «no sería procedente su impugnación». Tot i que fins als darrers dies de les seves funcions, sigui per conviccions, per rutina professional o per mandat dels seus superiors, els censors recelen més del marxisme

que del feminisme, les obres de les autores que hem estudiat aquí no són impugnades i poden arribar amb moderada normalitat a la societat catalana.

Per acabar, després dels anys vuitanta, fruit de la crisi editorial i d'un feminisme més institucionalitzat, la traducció de feminisme marxista —com en general de tots els altres feminismes— va patir un descens pronunciat a casa nostra. Però, val a dir que el segle XXI ha portat canvis profunds a l'edició i al feminisme d'arreu. Els grans segells editorials de grups internacionals, que dominaven el mercat des dels noranta, han vist com naixien plataformes editorials, petites i mitjanes, amb gran potencial de connexions digitals transnacionals. El feminisme liberal d'entre segles, caracteritzat per ser competitiu i individualista, ha donat pas, majoritàriament, a un feminisme radical i solidari, anticapitalista, eco-socialista i antiracista, inspirat en les mobilitzacions globals dels darrers anys. Aquest esperit revolucionari també ha comportat una explosió de títols estrangers d'assaig feminista en català. En els darrers deu anys, s'han traduït autores contemporànies com Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya, Judith Butler, Mariarosa Dalla Costa, Angela Davis, Silvia Federici, Nancy Fraser o bell hooks. Totes són deutores directes de les teòriques estudiades aquí, que van subvertir el patriarcat per partida doble: de manera diversa, en el seu context originari, i en el postfranquisme, atacant els discursos nacionalcatólics. Unes i altres, mares i filles simbòliques, no han defallit i formen part d'una tradició sòlida i consolidada que no ha deixat de lluitar per fer el gran pas de «la qüestió femenina» a la «qüestió feminista».

Referències bibliogràfiques

- BERMÚDEZ, Silvia; JOHNSON, Roberta (ed.) (2018). *A new history of Iberian Feminisms*. Toronto: University of Toronto Press.
- BRACKE, Maud Anne; BULLOCK, Julia C.; MORRIS, Penelopi; SCHULZ, Kristina (ed.) (2021). *Translating feminism: Interdisciplinary approaches to text, place, and agency*. Cham: Palgrave.
- CASTRO, Olga; SPOTURNO, María Laura (2020). «Feminismos y traducción: apuntes conceptuales y metodológicos para una traductología feminista transnacional». *Mutatis Mutandis*, 13(1), p. 11-44.
- FEDERICI, Eleonora; SANTAEMILIA, José (ed.) (2022). *New perspectives on gender and translation*. Nova York, Londres: Routledge.
- FERNÁNDEZ, Fruela; EVANS, Jonathan (ed.) (2018). *The Routledge handbook of translation and politics*. Nova York, Londres: Routledge.
- FERRÉ BALDRICH, Meritxell (2018). *El maig de les dones: El moviment feminista a Catalunya durant la Transició*. Tarragona: Arola.
- FLOTOW, Luise von; KAMAL, Hala (ed.) (2020). *The Routledge handbook of translation, feminism and gender*. Nova York, Londres: Routledge.
- GARCÍA SALA, Ivan; ORTEGA SÁEZ, Marta; ZARAGOZA NINET, Gora (ed.) (2024). *Mujeres silenciadas. Traducciones bajo la dictadura franquista*. Madrid: Dykinson.
- GRAU BIOSCA, Elena (2000). «De la emancipación a la liberación y la valoración de la diferencia: El movimiento de mujeres en el Estado español, 1965-1990». A: Georges DUBY; Michelle PERROT (ed.). *Historia de las mujeres en Occidente*, Vol. 5. Madrid: Santillana, p. 736-748.

- GODAYOL, Pilar (2016). *Tres escriptors censurades. Simone de Beauvoir, Betty Friedan & Mary McCarthy*. Lleida: Punctum.
- (2020). *Feminismes i traducció (1965-1990)*. Lleida: Punctum.
- (2022). «The translation of socialist feminisms in post-Francoism: Juliet Mitchell and Sheila Rowbotham». *International Journal of Iberian Studies*, 35(1), p. 9-78.
- (2025). «“Proletariado del mundo, uníos”. Flora Tristán: vida y traducciones». *Asparkia*, 46, p. 1-20.
- (2026). «Alexandra Kollontai y la censura posfranquista: el boom de la mujer nueva». *Hermeneus. Revista de Traducción e Interpretación*, 27, p. 283-314.
- HARTMANN, Heidi I. (1979). «The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism». *Capital and Class*, 8, p. 1-33.
- LARRAZ, Fernando (2014). *Letricio español. Censura y novela durante el franquismo*. Gijón: Trea.
- LOBEJÓN SANTOS, Sergio; GÓMEZ CASTRO, Cristina; GUTIÉRREZ LANZA, Camino (2021). «Archival Research in Translation and Censorship: Digging into the “True Museum of Francoism”». *Meta*, 66(1), p. 92-114.
- LLINÀS, Conxa (2008). *Feminismes de la transició a Catalunya: Textos i materials*. Hor-sori.
- MIGUEL, Ana de (2020 [2005]). «La articulación del feminismo y el socialismo: el conflicto clase-género». A: Celia AMORÓS; Ana DE MIGUEL (ed.). *Teoría feminista. De la Ilustración al segundo sexo*. Madrid: Minerva, p. 71-105.
- MERKLE, Denise; BAER, Brian James (2025). *The Routledge Handbook of translation and Censorship*. Nova York, Londres: Routledge.
- MUNDAY, Jeremy (2014). «Using sources to produce a microhistory of translation and translators: Theoretical and methodological concerns». *The Translator*, 20(1), p. 64-80.
- NASH, Mary (2007). *Dones en transició: De la resistència política a la legitimitat feminista: Les dones en la Barcelona de la transició*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (2018). «The resurgence of feminism in Catalonia, 1970-1975». A: Silvia BERMÚDEZ; Roberta JOHNSON (ed.). *A new history of Iberian Feminisms*. Toronto: University of Toronto Press, p. 280-286.
- VIDAL CLARAMONTE, África (2018). *La traducción y la(s) historia(s)*. Granada: Comares.
- (2023). *Translation and Repetition. Rewriting (Un)original Literature*. Nova York, Londres: Routledge.